

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.179.14>

Data przesłania artykułu: 10.03.2023

Data akceptacji artykułu: 5.07.2023

RENATA RUSIN DYBALSKA

Uniwersytet Karola, Praga, Czechy

(Charles University, Prague, Czech Republic)

„Hovory česko-polské”, czyli kilka słów na temat najstarszych podręczników do nauki języka polskiego dla Czechów

“Czech-Polish conversations” (“Hovory česko-polské”), or a few words about the oldest Polish language textbooks for Czechs

Abstract

The text presents a fragment of current research on the beginnings of Polish language teaching in the Czech Republic. Its subject is the analysis of the oldest Czech-Polish conversation textbooks published between the second half of the 19th century and the first half of the 20th century. The article discusses both the structure of the analysed publications, their content, but also the didactic methods used. The presented textbooks and their authors become a source of information not only about the Polish language itself, but above all about the history of its teaching in the Czech Republic but also about Czech-Polish contacts in the period under study.

Keywords: Polish language in the Czech Republic, Polish language textbooks for Czechs, history of Czech Polish studies

“Hovory česko-polské” aneb několik slov o nejstarších učebnicích polštiny pro Čechy

Shrnutí

Text prezentuje část současného výzkumu týkajícího se počátků výuky polského jazyka v České republice. Jeho předmětem je analýza nejstarších česko-polských konverzačních příruček vydaných v období od druhé poloviny 19. století do první poloviny 20. století. Článek pojednává

jednak o strukturze analizowanych publikacji, jejich obsahu, ale także o użytych dydaktycznych metodach. Představené učebnice a jejich autoři se stávají zdrojem informací nejen o samotném polském jazyce, ale především o historii jeho výuky na českém území, ale také o česko-polských kontaktech ve sledovaném období.

Klíčová slova: polsky jazyk v České republice, učebnice polštiny pro Čechy, dějiny české polonistiky

Nauczanie języka polskiego jako obcego ma już prawie pięciowiekową tradycję. Pierwsze informacje na ten temat datowane są na XVI wiek, kiedy to niemieckie środowiska mieszczańskie w wielonarodowościowych i różnojęzycznych miastach, takich jak Wrocław, Gdańsk czy Toruń, zainicjowały powstawanie oficjalnych jednostek w postaci szkół prywatnych i publicznych czy pojedynczych klas, w których można było uczyć się języka polskiego. W tym samym czasie zaczęły powstawać pierwsze pomoce dydaktyczne wykorzystywane do nauki i nauczania języka polskiego. Ponieważ początkowo głównym celem było praktyczne opanowanie języka, najpotrzebniejsze były rozmówki, słowniczki czy listowniki, czyli wzory listów wykorzystywane do korespondencji handlowej i prywatnej. Z czasem wzrosło przekonanie, że punktem wyjścia powinny być jednak reguły grammatyczne, co sprawiło, że zaczęły pojawiać się pierwsze podręczniki. Znamienne jest, że początki nauki o języku polskim wiążą się z początkami nauczania języka polskiego cudzoziemców. Warto także zauważyć, że wszystkie wspomniane aspekty mają niejako charakter oficjalny i instytucjonalny, co oznacza, że realne zainteresowanie omawianą problematyką mogło pojawić się jeszcze wcześniej¹.

Takie same dwa wzajemnie oddziałujące na siebie aspekty obserwować możemy w odniesieniu do historii nauczania języka polskiego w Czechach. Pierwszy wynika nie tylko ze wspólnego pochodzenia obu języków, ale także z kwestii politycznych, gospodarczych, społecznych czy kulturowych związanych z bezpośrednim sąsiedztwem obu krajów. Drugi, instytucjonalny, związany jest z oficjalnym nauczaniem języka polskiego na ziemiach czeskich i powoływanymi do tego celu jednostkami. Tu największe tradycje ma Zaolzie, gdzie w roku 1909 powstało Polskie Gimnazjum Realne im. Juliusza Słowackiego w Orłowej, zaś po roku 1918 działało już 101 szkół podstawowych i 5 ponadpodstawowych z polskim językiem wykładowym². W roku 1923 dołączyła do nich pierwsza w Czechach i za granicą Katedra Języka Polskiego i Literatury na Uniwersytecie Karola w Pradze oraz dwa oficjalnie działające lektoraty: na Uniwersytecie Masaryka w Brnie i Uniwersytecie Komeńskiego w Bratysławie³.

¹ Więcej informacji na temat historii nauczania języka polskiego jako obcego zob. Dąbrowska (2012; 2018; 2019); Walczak (2015); Miodunka (2016).

² Więcej na temat historii nauczania języka polskiego na Zaolziu zob. Macura(1998).

³ Więcej na temat powstania pierwszej w Czechach polonistyki zob. Benešová, Rusin Dybalska, Zakopalová (2013).

Niniejszy tekst prezentuje fragment badań przeprowadzonych w ramach projektu naukowego poświęconego początkom czeskiej polonistyki uniwersyteckiej⁴. Przedmiotem ich zainteresowania były różnego rodzaju publikacje dydaktyczne przeznaczone do nauki języka polskiego dla Czechów, wydane w okresie od 1837 do 1939 roku⁵. Granice tego ponadstuletniego przedziału czasowego wyznaczają z jednej strony, w sposób naturalny, data ukazania się pierwszego podręcznika autorstwa Dominika Aloisego Špachty (1837) *Pokus Čecha o naučenj se počátkům grammatiky gazyka polského, který s vlastenci svými sdjly Dominik Špachta, farář v Kolči*, z drugiej zaś początek II wojny światowej, który stał się symboliczną granicą kończąca pewien etap nie tylko badań językowych. Rok 1939 jest jednocześnie datą wydania ostatniego podręcznika *Polsky rychle a všude* autorstwa Vladislava Strnada, wchodzącego w skład materiału badawczego. Z przeprowadzonych badań wynika, że w obserwowanym okresie światło dzienne ujrzały 43 publikacje, z czego 11 to słowniki. Większość z nich to mniej bądź bardziej obszerne grammatyki języka polskiego przeznaczone do pracy z nauczycielem albo samodzielnej. Nie brakuje wśród nich również czytanek, rozmówek czy podręczników przybliżających polskie realia.

Bazę materiałową analiz prezentowanych w niniejszym tekście stanowi osiem publikacji o charakterze rozmówek lub takich, których część stanowią rozmówki. Są to następujące prace:

1. František Alois Hora, *Rukověť konversace česko-polské*, Praha 1887;
2. Josef Paulík, *Krátké rozmluvy Čecha s Polákem*, Praha 1891;
3. Josef Paulík, *Učebnice jazyka polského se zvláštním zřením k výslovnosti, obsahující mluvnici, rozmluvy a čítanku*, Praha 1891;
4. František Vymazal, *Polský snadno a rychle*, Praha 1896;
5. František Vymazal, *Čech s Polákem rozmlouvající*, Praha 1913;
6. Franciszka Sawierska, *Učebnice jazyka polského s polsko-českým slovníkem, rozmluvami a korespondencí polskou*, Praha 1911;
7. Bohumil Vydra, *Hovory česko-polské. Se stručnou mluvnici*, Praha 1915;
8. Vladislav Strnad, *Polsky rychle a všude. Hlásokslóví, tvaroslóví, výslovnost, konversace. Diferenciální slovníček. Slovník česko-polský*, Praha 1939.

⁴ Projekt *Česká univerzitní polonistika do roku 1939 (od polonofilství k systematickému bádání o dějinách polského jazyka a literatury)/Czech University Polish Studies before 1939 (from polonophilia to systematic research on the history of Polish language and literature)* (GAČR, 19-09017S) realizowany był w okresie od stycznia 2019 do czerwca 2022 roku we współpracy Instytutu Historii Czeskiej Akademii Nauk, Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie i Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Karola w Pradze.

⁵ Publikacje dydaktyczne przeznaczone do nauki języka polskiego dla Czechów nie doczekały się do tej pory żadnego kompleksowego omówienia. Przedmiotem zainteresowania stawały się najczęściej wybrane podręczniki, choć nie brakuje wśród nich tych najstarszych. Informacje na ten temat były publikowane w formie pojedynczych artykułów, zob. Tarajło (1988); Tarajło-Lipowska (2005); Dąbrowska (2010); Rusin Dybalska (2014; 2020; 2021, 2022).

W związku z ograniczeniami związanymi z długością niniejszego tekstu prezentowana analiza ma charakter syntezy i często ogranicza się tylko do ogólnych wniosków. Szczegółowe przedstawienie analizowanych publikacji jest jedną z części wydanej właśnie monografii (Baron, Madecki, Rusin Dybalska, 2023).

Autorami analizowanych publikacji w znakomitej większości są nie filolodzy, lecz pasjonaci języka polskiego i polskiej kultury, samoucy i poligloci, których znajomość polszczyzny jest efektem ich własnych zainteresowań wspieranych przez niekiedy bardzo intensywne, bezpośrednie kontakty z Polską i Polakami. Do tego grona należą: František Alois Hora (1863–1916), nauczyciel nauk przyrodniczych i technicznych w szkole średniej, nauczyciel języka polskiego oraz autor słowników; Josef Paulík (1860–1907), urzędnik, tłumacz, pasjonat podróży i języków słowiańskich⁶; František Vymazal (1841–1917), poliglota władający 28 językami, autor podręczników do nauki wielu języków, czy Vladislav Strnad (wł. Ladislav Ptáček) (1908–1974), lekarz, publicysta i popularny autor powieści o tematyce lekarskiej i wojskowej. Autorem jednej z analizowanych publikacji jest Bohumil Vydra (1889–1952), lektor języka polskiego na Uniwersytecie Karola w Pradze oraz języka czeskiego na Uniwersytecie Warszawskim, który zasłużył się również jako leksykograf. W prezentowanej grupie nie brakuje także Polaków, a właściwie Polek, reprezentuje je bowiem Franciszka Sawierska (1873–1948), nauczycielka języka polskiego w praskich szkołach średnich, ale przede wszystkim aktywna działaczka na rzecz zbliżenia czesko-polskiego.

Początki kontaktów międzyjęzykowych, nie tylko w przypadku języka polskiego i czeskiego, niejednokrotnie wiązały się z wzajemnymi kontaktami handlowymi, których podstawą był oczywiście język mówiony. W związku z tym, w naturalny sposób, jednym z pierwszych typów publikacji dydaktycznych, z pomocą których zaczęto opanowywać języki obce, stały się rozmówki. Jak pisze Cieśla (1974, s. 62–66, 166–171, 229–232), pierwsze materiały w tej formie, nazywane *colloquia*, czy *parlamenty*, pojawiły się na przełomie XVI i XVII wieku. Wyróżniały się bardzo bogatym wyborem tematów sugerowanych do rozmowy. W publikacjach autorstwa Jana Amosa Komeńskiego (tzw. *janua*) mamy do czynienia z ustaleniem określonego schematu prezentowania, a jednocześnie uporządkowania proponowanego słownictwa. Jego podstawę stanowiły pojęcia ogólne, na przykład: Bóg, niebo, natura, które uzupełniane były poszczególnymi, wybranymi grupami tematycznymi, jak pory roku, potrawy, zwierzęta, rośliny. Już w tych pierwszych rozmówkach pojawiają się nie tylko pojedyncze słowa, ale także zwroty i wyrażenia oraz wybrane formy gramatyczne danych wyrazów, mogące sprawiać problemy użytkownikom języka. Podstawową metodą prezentacji materiału było zestawienie odpowiednich elementów językowych w pary: słowo/wyrażenie w języku obcym — jego odpowiednik w danym języku. W XVIII wieku rozmówki zostają wzbogacone o kolejne dodatkowe elementy. Należą do nich

⁶ Oprócz języka polskiego znał także języki: serbski, chorwacki i słoweński.

frazeologizmy oraz różnego rodzaju powiedzonka, tzw. bon moty. Aczkolwiek, jak zauważa Skorupka (1982, s. 233–237), frazeologizmy uwzględniane są już w najstarszych słownikach języka polskiego, do przełomu XIX i XX wieku traktowane są jako element charakterystyczny dla stylistyki wypowiedzi i określane jako specjalny sposób mówienia. W takiej roli pojawiają się również w omawianych publikacjach. Wiek XVIII przynosi także dużą szczegółowość w prezentowaniu określonych grup tematycznych słownictwa. Sprzyja temu pojawienie się nowych tematów, takich jak na przykład literatura naukowa czy gospodarka, które stają się swoistym odzwierciedleniem aktualnych zainteresowań społecznych. Charakteryzując zasoby leksykalne doby nowopolskiej, Klemensiewicz (1980, s. 629–632) zwraca uwagę na wyjątkowy w tym okresie rozwój słownictwa specjalistycznego. Wiek XIX przenosi punkt ciężkości na umiejętność konwersacji na tematy z życia codziennego. Jej podstawą staje się opanowanie reguł gramatycznych, co sprawia, że znajdują one swoje stałe miejsce w analizowanym typie publikacji dydaktycznych. Z czasem to właśnie na gramatykę i jej opanowanie kładziony będzie największy nacisk. Znacznemu urozmaiceniu ulegają także metody prezentowania materiału. Często punktem wyjścia do opanowania słownictwa na dany temat staje się gotowy tekst i towarzyszące mu pytania.

Wszystkie zarysowane wyżej tendencje obserwujemy w analizowanych publikacjach. Z punktu widzenia budowy możemy w nich wyróżnić cztery zasadnicze części. Pierwsza z nich ma charakter wstępu. Znajdziemy w niej najczęściej ogólne informacje na temat wymowy i akcentu. Zdarza się, że przybierają one oryginalną formę. Przykładowo Vymazal (1913) proponuje test potwierdzający poprawność wymawiania. W tym celu poleca ćwiczyć wymowę słowa „zwyciężyć”, które jego zdaniem składa się z najtrudniejszych do opanowania polskich głosek. Niektórzy autorzy — Hora (1887), Paulík (1891), Vymazal (1913), Vydra (1915) — we wstępnej części rozmówek umieszczają również wybrane zagadnienia szczegółowe, do których należą przykładowo formy zwrotu do adresata, tytuły czy zwroty honorowe.

Drugą z wyróżnionych części określić możemy jako gramatyczną. Autorzy umieszczają w niej informacje na temat wybranych, wartych ich zdaniem szczególnego zainteresowania zagadnień i form. Przykładowo Hora (1887) w swoich rozmówkach zwraca uwagę na konkretne czasowniki, przymiotniki, zaimki i liczebniki, z kolei Vymazal (1913) przypomina o zjawisku fałszywych przyjaciół.

Część trzecia, zasadnicza, prezentuje określone słownictwo, które najczęściej, szczególnie w publikacjach wydanych później, zostaje pogrupowane tematycznie. Z czasem obowiązkowym elementem rozmówek staje się także część, którą można określić jako dodatki. W jej skład wchodzi wybrane przez autora informacje uzupełniające, którymi najczęściej są: listy przysłów, imion, nazw geograficznych, tzw. opisy, czyli teksty preparowane przygotowane w celu przybliżenia określonej tematyki, teksty publicystyczne, użytkowe oraz literackie. Ich zakres tematyczny obejmuje przede wszystkim zagadnienia związane z życiem

codziennym. Bardzo ważne miejsce zajmują także tematy związane z historią czy szeroko pojętą kulturą⁷.

Przyjrzyjmy się dokładniej zasadniczej części analizowanych prac, a w szczególności sposobom, w jakie autorzy prezentują materiał, metodom, które mają pomóc w jego przyswojeniu oraz najczęściej pojawiającym się obszarom tematycznym słownictwa. Formy, w jakich pojawia się wybrane przez autorów słownictwo, związane są z czasem wydania danej publikacji. W najstarszych pracach zdecydowanie dominują te najbardziej typowe dla komunikacji, czyli zdania — w języku czeskim i ich polskie odpowiedniki. Z czasem, w takiej samej konfiguracji, pojawiają się wybrane zwroty i wyrażenia, a potem także pojedyncze słowa. Kolejnym rozszerzeniem jest prezentacja materiału w postaci zestawów zawierających pytanie i odpowiedź. Forma ta sukcesywnie zostaje zastąpiona tekstami całych dialogów, które zostają rozbite na pojedyncze zdania.

Dominują dwa sposoby porządkowania prezentowanego słownictwa. Pierwszym, najczęściej spotykanym, jest podział tematyczny, który jednak nie zawsze dokonywany jest konsekwentnie. Zdarza się, że niektóre grupy tematyczne powtarzają się, często brak pomiędzy nimi logicznego powiązania. Przykładem takiego mało przejrzystego układu jest publikacja Strnada (1939). W kolejności dialogów prezentowanych przez autora trudno odnaleźć przyjęty klucz, na przykład słownictwo z grupy tematycznej „jedzenie” zostaje rozbite na kilka bloków: w początkowej części pojawia się dialog *Restauracja*, w środkowej rozmowa pt. *Obiad*, a pod koniec tekst *Kawiarnia*. Utrudnieniem dla odbiorcy jest również brak przyjętego przez danego autora oznaczenia podziału tematycznego, co w pierwszej kolejności wprowadza bałagan, a w konsekwencji powoduje konieczność lektury większej lub mniejszej części publikacji. Z sytuacją taką przykładowo mamy do czynienia w pierwszej części rozmówek umieszczonych w podręczniku Sawierskiej (1911). Autorka prezentuje w niej — w formie pytań i odpowiedzi — zdania o bardzo różnorodnej tematyce, na przykład: *Jak nazywa się siostra?* (s. 18), *Jakie jest mleko krowy?* (s. 19), *Czem pokryte są ptaki?* (s. 20), *Jak nazywają się dni tygodnia?* (s. 22).

Drugim kryterium podziału są wybrane przez autora pojedyncze słowa lub formy gramatyczne. O ich wyborze najczęściej decyduje frekwencja bądź trudności związane z opanowaniem, będące bardzo często wynikiem różnic między językiem polskim i czeskim. Omawiany typ kryterium pojawia się przykładowo w rozmówkach Hory (1887). Do wybranych przez autora słów należą na przykład czasowniki *mieć* (ilustracja 1), *chcieć*, *iść*, *kupić* czy forma *niema*⁸ (ilustracja 2).

⁷ Tytuły przykładowych tekstów dodatkowych: *Wieliczka, Kraków, Lwów, Praga, Adam Mickiewicz, Urszula Kochanowska, Wycieczka jesienna do Czarnego Stawu w Tatrach, Szkoła w Dobromyślu, Polacy przyjmują chrzest, Cesarz Józef II za pługiem, Lekcja rachunków.*

⁸ Zachowana oryginalna pisownia.

Míti.

Všecko bude dobře, třeba mítí jen kousek (trochu) trpělivosti.

Mám co jísti.

Mám ti něco říci.

Mám oči, (vidím, co se děje).

Kolik mám, tolik ti dám.

Mám psátí (list) rodičům.

Mám jítí na procházku.

Nemám otce ani matky.

Nemám o něm žádné zprávy.

Mám vlastní dům.

Mám vše, čeho potřebuji.

Mám s vámi mluvití.

Nemám mnoho času.

Kolik máš koní, krav?

Máš-li u sebe peníze?

Mieć.

Wszystko będzie dobrze, tylko trzeba mieć trochę (nieco) cierpliwości.

Mam co jeść.

Mam ci coś powiedzieć.

Mam oczy.

Ile mam, tyle ci dam.

Mam pisać (list) do rodziców.

Mam iść na przechadzkę (na spacer).

Nie mam ojca ani matki.

Nie mam o nim żadnej wiadomości.

Mam dom własny.

Mam wszystko, czego potrzebuję.

Mam mówić z panem.

Nie mam wiele czasu.

Ile masz koni, krów?

Czy masz pieniądze przy sobie?

Ilustracja 1. Czasownik *mieć*

Źródło: F.A. Hora (1887). *Rukověť konwersace česko-polské*. Praha: A. Storch, s. 9.

Není.

Není vína.

Není času.

Není nebezpečství.

Již ho není.

Tam toho není.

Není tam ničeho pro vás.

Není o něm žádné zprávy.

Zase není tebe ve Krakově.

Není (tu) knihy, jižto jsem tolik hledal.

Již na to není léku.

Není růže bez trnů.

Na světě není nic stálého.

Po Niniwe není nyní ani sledu.

Není (na to) co říci.

Není-li co jísti?

Není-li co pítí?

Není ho tuto.

Není příčiny.

Pod sluncem nic není trvalého.

Není pravidla bez výminky.

Není, čeho třeba nejnnutněji.

Není člověka, jehož by hluboce nedojímaly krásy přírody.

Nic není tajného, co by na jevo nevyšlo.

Niema.

Niema wina.

Niema czasu.

Niema niebezpieczeństwa.

Jego już niema.

Tamtego niema.

Niema tam nic dla pana.

Niema o nim żadnej wiadomości.

Niema cię więc znowu w Krakowie.

Niema książki, której tyle szukałem.

Już na to niema lekarstwa.

Niema róży bez kolców.

Niema nic stałego na świecie.

Gdzie była Niniwa, teraz niema śladu.

Niema co mówić.

Czy niema co jeść (czego zjeść)?

Czy niema nic do picia?

Niema go.

Niema przyczyny.

Niema nic trwałego pod słońcem.

Niema reguły bez wyjątku.

Czego najpilniej trzeba, tego niema.

Niema człowieka, którego by nie uderzały piękności natury (przyrody).

Niema nic skrytego, co by na jaw nie wyszło.

Ilustracja 2. Forma *niema*

Źródło: F.A. Hora (1887). *Rukověť konwersace česko-polské*. Praha: A. Storch, s. 8.

W opanowaniu prezentowanego materiału mają pomóc odbiorcy określone metody pracy. Do najczęściej proponowanych należą: nauka na pamięć, przepisywanie, tłumaczenie zdań lub pojedynczych wyrazów, uzupełnienie zdań odpowiednimi formami podanych lub znanych słów. Bardzo często autorzy polecają bezpośredni kontakt z językiem polskim i jego użytkownikami, co jednocześnie staje się informacją o tym, że taka forma poznawania języka polskiego w analizowanym okresie była możliwa.

Autorską, kompleksowo opracowaną metodę nauczania słownictwa, a jednocześnie podstawowych zasad gramatyki języka polskiego⁹ zaproponował w swoich publikacjach Vymazal (1896; 1913). Metoda nazwana *snadno a rychle* ('łatwo i szybko') opierała się na pamięciowym opanowaniu przykładowych zdań (ilustracja 3). W tym celu autor polecał przygotowanie specjalnych tabliczek, na których należało umieścić wybrane zdania w obu wersjach językowych — z jednej strony po polsku, z drugiej po czesku. Proces nauczania miał odbywać się w grupach i mieć następujący przebieg:

1. Pierwszy uczeń czyta zdanie po czesku;
2. Drugi uczeń tłumaczy dane zdanie na język polski;
3. Jeśli zdanie jest przetłumaczone błędnie, pierwszy uczeń czyta poprawną wersję, a drugi powtarza ją na głos.

Zdaniem Vymazala w ciągu jednej godziny początkujący uczniowie są w stanie opanować w proponowany sposób 30 zdań.

Proponowany zestaw zdań Vymazal dzieli na kilka grup: 1. zdania podstawowe o różnej tematyce (liczba: 150 zdań), 2. odmiana rzeczowników (liczba: 90 zdań), 3. czas teraźniejszy (liczba: 300 zdań), 4. czas przeszły, przyszły i tryb przypuszczający (liczba: 200 zdań), 5. liczebniki i zdania bezosobowe (liczba: 200 zdań), 6. czasowniki iteratywne (liczba: 200 zdań), 7. zdania dodatkowe o różnej tematyce (liczba: 600 zdań). Przyswojenie ich wszystkich ma zdaniem autora umożliwić opanowanie podstaw języka polskiego i swobodną komunikację na poziomie podstawowym.

Zgodnie z obserwowanymi w badanym okresie tendencjami prezentowane w analizowanych publikacjach słownictwo odnosi się przede wszystkim do zagadnień związanych z życiem codziennym. Należą do nich na przykład: przygotowywanie posiłków, odwiedziny u znajomych, zakupy na targu, praca w ogrodzie, pogoda, plotki, praca zawodowa, przygotowanie do szkoły, zdrowie, wynajmowanie mieszkania. Przykładowe dialogi często odwołują się do zwykłych sytuacji, za sprawą czego sprawiają wrażenie bardziej naturalnych i prawdziwych, tworząc jednocześnie określony obraz opisywanej rzeczywistości. Zdarza się, że obraz ten staje się swoistą mieszanką czeskich i polskich realiów, co widzimy chociażby w dialogu na temat obiadu, pochodzącym z publikacji Paulíka (1891) (ilustracja 4). Autor nie kreuje w nim niezwykłej sytuacji związanej z wizytą gościa

⁹ Metodę tę stosował również w odniesieniu do innych języków.

32. Czy masz pan pragnienie (žízeň)?
33. Jak się to nazywa po polsku?
34. Jak się masz pan? Mam się dobrze.
35. Mówisz pan po polsku?
36. To nie nie robi (nedělá).
37. Czy to widzisz? Nie nie widzę.
38. Muszę go widzieć.
39. Zawsze (vždy) kupuję tutaj.
40. Jutro się uwidzimy.
41. On daje (dawał) lekyje.
42. Idę do pana (do pani). Jdu k Vám.
43. Dzisiaj pierwszego czerwca (června).
44. Dziś świętego Józefa.
45. On jest właścicielem wielkiej fabryki.
46. Daj nam kieliszek wódki (skleničku kořalky).
47. Daj mi pan bilet drugiej klasy do Lwowa.
48. Za dwa centy herbaty. Za dva krejeary čaje.
49. Czarnej lub zielonej? To wszystko jedno.
50. Jechałem koleją żelazną (po železnici).
51. Szczęśliwej podróży. Šťastnou cestu.
52. Życzę (přeji) dobrej noey.
53. Czekam na odpowiedź.
54. Hotel pod Złotą gęsią. U zlaté husy.
55. Mam rzecz bardzo ważną dla pana.
56. Teraz (ynní) nie mam czasu.
57. Znasz tych kupeów?
58. Masz pan dzienniki berneńskie (Berno)?
59. Oto pudełko (škatulka) z zapalkami.
60. Kto smaruje (maže), ten jedzie.
61. Jedź prędko (rychle).
62. Skąd panowie jedzieecie?
63. Wiesz pan co nowego? Ja nie wiem nie.
64. Czy mogę tu nocować?

Ilustracja 3. Metoda *snadno a rychle*

Źródło: Vymazal, F. (1913). *Čech s Polákem rozmlouvající*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský, s. 69.

i rezygnuje ze sztucznych zdań wymieniających nazwy typowych polskich potraw. Obiad, aczkolwiek rozpoczyna się o godzinie typowej raczej dla Czechów (godz. 12:00), nie jest wystawny, pojawia się jednak zarówno najpopularniejsza polska zupa, czyli rosół, jak i elementy typowej polskiej gościnności.

Szczególny nacisk położony zostaje na dwa kręgi tematyczne. Pierwszy z nich związany jest z różnymi możliwościami spędzania czasu wolnego, do których należą na przykład spacer, teatr, koncert, taniec, muzeum, wystawy, księgarnia, cyrk, podróże czy sport. Drugi odnosi się do szerokiego wachlarza usług, na przykład: lekarz, szewc, szwaczka, modystka, golibroda, poczta, urząd telegraficzny, urzędy, handel. W obu przypadkach zwraca uwagę szczegółowość podejścia do prezentowanych tematów rozmów. Widać to przykładowo w rozmowie *U szewca* pochodzącej z podręcznika Sawierskiej (1911) (ilustracja 5). Oprócz podstawowych informacji dotyczących czasu i kosztu wykonania usługi pojawia się w niej

Czy już obiad gotów?	Jest již oběd hotov?
Dopiero dwunasta.	Teprv jest dvanáct hodin.
Wnet będzie czas na obiad.	Půjde se hned k obědu.
Będę miał chęć do jedzenia,	Dnes budu mít chuť k jídlu,
bo wczoraj wieczorem wcale	neboť jsem včera večer zcela
nic nie jadłem.	nic nejedl.
Przychodzę, ażebym Państwu	Přicházím, abych s vámi po-
towarzyszył przy obiedzie.	obědval.
Witamy Pana, cieszy nas bar-	Vítáme vás, těší nás velmi,
dzo, lecz niemamy wiele.	avšak nemáme mnoho.
Stół nasz tylko powszedni.	Naše strava jest jen všední.
Dla mnie dosyć będzie.	Pro mně bude dosti.
Oto wszystko, czego człek	Tu jest všechno, co si jen člověk
tylko żąda.	přeje.
Weź Pan kawałek pieczeni	Vezměte si kousek pečeně a
i špinák.	špinát.
To lubię.	To jím rád.
Lubisz Pan rosół?	Jíte rád polévku?
Rosół był za gorący.	Polévka byla příliš horká.
Jak Panu smakuje?	Jak vám chutná?
Wybornie, Pan masz zręcz-	Výborně, máte zručného ku-
negu kucharza.	chaře.
Kdybym był wiedział, że Pan	Kdybych byl věděl, že přijдете,
przyjdiesz, to bym był ob-	byl bych objednal něco lep-
stalował cóż lepszego.	šího.
Mogę Panu tym kawałkiem	Mohu vám posloužití tím kou-
pieczeni służyć?	skem pečeně?
Już dosyć jadłem, dziękuję.	Již jsem syt, děkuji.
Oto smaczny kawałek, weź	Zde chuťný kousek, vezměte si.
go Pan!	

Ilustracja 4. Obiad

Źródło: Paulik, J. (1891). *Učebnice jazyka polského se zvláštním zřením k výslovnosti, obsahující mluvnici, rozmluvy a čítanku*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský, s. 66.

bardzo precyzyjny opis wymagań stawianych przez klienta — obuwie ma być ze skóry cielęcej, na niskich, szerokich obcasach, a szewc powinien uwzględnić również to, że klient ma problem z odciskami.

Doceniając starania autorów analizowanych podręczników, warto jednak na koniec zwrócić uwagę na błędy i niedoskonałości, jakie pojawiają się w ich pracach. Dotyczą one przede wszystkim znajomości języka polskiego i umiejętności tłumaczenia. Z problemami tego typu w największym stopniu spotykamy się w publikacji Strnada (1939), która niestety sprawia wrażenie pracy powstałej na potrzeby chwili, na fali popularności określonej tematyki. Przytaczane przez autora dialogi pełne są różnego rodzaju błędów, najczęściej fleksyjnych i leksykalnych, które często wynikają z dosłownego tłumaczenia czeskich konstrukcji na język polski (ilustracja 6).

Poddane analizie publikacje otwierają wiele możliwości badawczych. Przede wszystkim są bogatym źródłem informacji na temat aktualnego zasobu słownictwa i zachodzących w nim zmian. Znajdziemy w nich ciekawe przykłady wyrazów, które wyszły już z użycia — na przykład *fistula* (falset), *subretka* (pokojówka), *pocztylion* (woźnica), *frukty* (owoce), *konsyljarz* (lekarz), *depesza* (telegram),

U szewca.	U obuvníka.
A.: Proszę mi pokazać dobre buciki.	A.: Prosim, ukažite mi dobré botky.
S.: A jakież one mają być?	Ob.: Jaké mají býti?
A.: Chcę ze skóry cielęcej.	A.: Chci z telecí kůže.
S.: Gotowych dla Pana na składzie obecnie nie mam; ale mogę je wkrótce na obstalunek zrobić.	Ob.: Nemám právě hotových bot pro vás na skladě, ale mohu je brzy na objednávkou udělati.
A.: Dobrze, ale proszę, przy braniu miary uważać, mam na obu nogach odciski.	A.: Dobře, ale prosím, abyste při braní míry pamatovali na to, že mám obě nohy otlačené.
S.: Jak sobie Pan życzy? wysokie czy niskie obcasy?	Ob.: Jaké si přejete? Vysoké nebo nízké podpatky?
A.: Niskie, ale szerokie i trwałe. Muszą za 3 dni być gotowe, odjeżdżam bowiem. Ile za nie zapłacę?	A.: Nízké, ale široké a pevné. Musí býti za 3 dny hotové, neboť odjíždím. Kolik za ně zaplatím?
S.: Jeszcze tego nie wiem, obliczę tanio, rachunek do bucików przyłaczę.	Ob.: Ještě to nevím, budu je počítati levně a účet připojím k botkám.
A.: Godzę się na to.	A.: Jsem s tím spokojen.
A.: Moje uszanowanie.	A.: S Bohem.
S.: Najniższy sluga.	Ob.: Ponižený služebník.

3*

Ilustracja 5. U szewca

Źródło: Sawierska, F. (1911). *Učebnice jazyka polského s polsko-českým slovníkem, rozmluvami a korespondenci polskou*. Praha: František Rebec, s. 35.

Jedete jen na dovolenou?	Czy pan jedzie tylko na urlop?
Nikoli. Nastupuji ve Varšavě místo.	Nie, proszę. Wstępuję posadę w Warszawie.
A vaše rodina?	A rodzina pańska?
Jede se mnou.	Jedzie za mną.
Umíte dobře polsky, kde jste se naučil?	Pan mŏwi dobrze po polski, kdzdie pan się nauczył?
V Praze.	V Pradze Czeskiej.
A jak se vám líbí naše vlaky?	Jak się tam panu podobaję nasze pocięgy?
Líbí se mi, jsou pohodlné.	Podobaję mi się, są ony bardzo wygodne.
A co krajina?	A cóz krajobraz?
Je velmi krásná.	Jest bardzo ładny.
Jsem z roviny, a proto se mi vaše země líbí.	Ja jestem z równiny a dlatego mi się wasz kraj podoba.
Těšíte se na Varšavu?	Czy pan się cieszy na Warszawę?
Velmi se těším.	Cieszę się bardzo.
Mohu se optat na vaše povolání?	Czy się mogę pana zapytác na pańskie powołanie?
Jsem inženýr.	Jestem inżynier.
Strojní, nebo stavební?	Mechaniczny, albo budowniczy?
Strojní.	Jestem mechaniczny.
Těší mě, že jsem vás poznal.	Miło mi poznać pana.
Přeji vám hodně úspěchu.	Życię panu mnoho wyników.

Ilustracja 6. Błędy

Źródło: Strnad, V. (1939). *Polský rychle a všude. Hláskosloví, tvarosloví, výslovnost, konverzace. Diferenciální slovníček. Slovník česko-polský*. Praha: Jos. R. Vilímek, s. 32.

legomina (ciasto), *wiktuały* (żywność), *napiętek* (obcas), *urywał* (nocnik), *graj-carek* (korkociąg) — a które mogą stać się punktem wyjścia do różnego rodzaju badań o charakterze semantycznym i słowotwórczym. Wiele z nich związanych jest z czynnościami, sytuacjami czy miejscami typowymi dla badanego okresu i stwarzającymi określony obraz danej epoki. Należą do nich na przykład podróż omnibusem i dorożką, wizyta w składzie sukna, wędliniarni, u szwaczki czy modystki, wynajęcie pokoju z opałem, zakup pudełka na kapelusze, parzenie herbaty w samowarze, czyszczenie zębów proszkiem, używanie opaski do wąsów, mierzenie na łokcie czy oprawa książek. Wnikliwy czytelnik odnajdzie również wiele informacji na temat aktualnej prasy (na przykład *Gazeta Narodowa*, *Kurjer Krakowski*), cieszących się dużą popularnością publikacji (nowele Adolfa Dygasińskiego, Bolesława Prusa, Marii Dąbrowskiej, powieść Wacława Berenta, słownik Samuela Bogumiła Lindego) czy wartych odwiedzenia miejsc (Hotel Europejski, Hotel Wiktorja). Wszystko to sprawia, że prezentowane podręczniki oraz ich autorzy stają się źródłem informacji nie tylko na temat języka polskiego i historii jego nauczania na ziemiach czeskich, lecz także przynoszą wiele faktów składających się na obraz czesko-polskich kontaktów w okresie przedwojennym.

Bibliografia

- Baron, R., Madecki, R., Rusin Dybalska, R. *et al.* (2023). *Česká (a slovenská) univerzitní polonistika do roku 1939*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Benešová, M., Rusin Dybalska, R., Zakopalová, L. (2013). *90 let pražské polonistiky — dějiny a současnost / 90 lat praskiej polonistyki — historia i współczesność*. Praha: Karolinum.
- Cieśla, M. (1974). *Dzieje nauki języków obcych w zarysie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dąbrowska, A. (2010). Z czego Czesi uczyli się języka polskiego w XIX?. *Rozprawy Komisji Językowej*, 37, s. 49–58.
- Dąbrowska, A. (2012). Kto, gdzie, kiedy i dlaczego uczył (się) dawniej języka polskiego jako obcego?. W: Markowski, A., Pawelec, R. (red.), *Oblicza polszczyzny*, s. 191–210. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Dąbrowska, A. (2018). Byli przed nami, uczyli przed nami. Nauczanie języka polskiego jako obcego (JPJO): spojrzenie diachroniczne. W: A. Achtełik, K. Graboń (red.), *W kręgu (glotto)dydaktyki*, s. 15–43. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Dąbrowska, A. (2019). Teaching Polish as a foreign language within the history of the Polish language. *Acta Universitatis Lodziensis*, 26, s. 27–48.
- Hora, F.A. (1887). *Rukověť konversace česko-polské*. Praha: A. Storch.
- Klemensiewicz, Z. (1980). *Historia języka polskiego*. Warszawa: PAN.
- Macura, J. (1998). *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*. Czeski Cieszyn: Towarzystwo Nauczycieli Polskich w Republice Czeskiej.
- Miodunka, W.T. (2016). *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie — stan obecny — perspektywy*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Paulík, J. (1891a). *Krátké rozmluvy Čecha s Polákem*. Praha: Fr. Řivnáč.
- Paulík, J. (1891b). *Učebnice jazyka polského se zvláštním zřením k výslovnosti, obsahující mluvnici, rozmluvy a čítanku*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský.

- Rusin Dybalska, R. (2014). Z dějin výuky polštiny v Čechách. Několik slov o „Učebnici polštiny pro posluchače kursů polského kulturního střediska v Praze” (1961–1968). W: M. Benešová, R. Rusin Dybalska, L. Zakopalová (red.), *Proměny polonistiky: tradice a výzvy polonistických studií*, s. 238–246. Praha: Karolinum.
- Rusin Dybalska, R. (2020). „Polish for Everyone”. A Few Notes on the Oldest Textbooks for Learners of Polish in the Czech Republic. *Annales UMCS, sectio N. Educatio Nova*, 5, s. 427–440.
- Rusin Dybalska, R. (2021). „On the Need for Practical Knowledge of Slavic Languages”, or Pre-War Polish Language Textbooks for the Czechs. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, 1, s. 189–199.
- Rusin Dybalska, R. (2022). „Polsky w 1000 słowach”, czyli przedwojenne pomoce dydaktyczne do nauki języka polskiego dla Czechów. W: K. Kołatka (red.), *Miscellanea lingwistyczne i varia*, s. 243–259. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Sawierska, F. (1911). *Učebnice jazyka polského s polsko-českým slovníkem, rozmluvami a korespondencí polskou*. Praha: František Rebec.
- Skorupka, S. (1982). Rozwój frazeologii w ostatnim sześćdziesięcioleciu. W: J. Rieger, M. Szymczak (red.), *Język i językoznawstwo polskie w sześćdziesięcioleciu niepodległości (1918–1978)*, s. 233–237. Wrocław: Ossolineum.
- Strnad, V. (1939). *Polský rychle a všude. Hláskosloví, tvarosloví, výslovnost, konverzace. Diferenciální slovníček. Slovník česko-polský*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Špachta, D.A. (1837). *Pokus Čecha o naučenj se počátkům grammatiky gazyka polského, který s vlastenci svými sdjly Dominik Špachta, farář v Kolči*. Praha: Wáclaw Špinka.
- Tarajło, Z. (1988). Nauczanie w Czechach języka polskiego w świetle XIX-wiecznych podręczników. W: J. Petr (red.), *Z česko-polských jazykových a literarních styků*, s. 203–212. Praha: Univerzita Karlova.
- Tarajło-Lipowska, Z. (2005). Jak uczyć Czechów języka polskiego?. W: M. Dąbrowska (red.), *Język trzeciego tysiąclecia*, 3, 3, s. 323–333. Kraków: Tertium.
- Vydra, B. (1915). *Hovory česko-polské. Se stručnou mluvnici*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Vymazal, F. (1896). *Polský snadno a rychle*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský.
- Vymazal, F. (1913). *Čech s Polákem rozmlouvající*. Praha: Dr. Fr. Bačkovský.
- Walczak, B. (2015). Polszczyzna poza granicami kraju w historii języka polskiego. *Poradnik Językowy*, 8, s. 132–142.